

Середній клас: проблеми формування

Сало Я.В.

аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці
Одеського національного економічного університету

У статті розглянуто дефініцію середнього класу як соціальної групи суспільства. Розкрито проблеми обчислення та формування

українського середнього класу. Середній клас розглядається як невід'ємний атрибут соціального ринкового господарства, що забезпечує його ефективне функціонування. Означено, що представники середнього класу є більш благополучними в матеріальному становищі, соціально активними та володіють високою кваліфікацією й інноваційною поведінкою.

Ключові слова: середній клас, диференціація доходів, соціальна стабільність, соціально-економічний розвиток, матеріальний добробут.

Сало Я.В. СРЕДНИЙ КЛАСС: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ

В статье рассмотрена дефиниция среднего класса как социальной группы общества. Раскрыты проблемы исчисления и формирования украинского среднего класса. Средний класс рассматривается как неотъемлемый атрибут социального рыночного хозяйства, обеспечивающий его эффективное функционирование. Отмечено, что представители среднего класса являются более благополучными в материальном положении, социально активными и обладают высокой квалификацией и инновационным поведением.

Ключевые слова: средний класс, дифференциация доходов, социальная стабильность, социально-экономическое развитие, материальное благосостояние.

Salo I.V. MIDDLE CLASS: PROBLEMS OF FORMATION

The article considers the definition of the middle class as a social group of society. The paper are disclosed the problem of calculation and formation of Ukrainian middle class. The middle class is viewed as an essential attribute of a social market economy, ensuring its effective functioning. It is noted that the middle class are more prosperous in the financial situation, are socially active and highly qualified and innovative behavior.

Keywords: middle class, income differentiation, social stability, economic and social development, material well-being.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку суспільства виникають проблеми, часто пов'язані з невизначеністю та різними ризиками. Сучасне суспільне життя актуалізує завдання модернізації суспільного розвитку. Країна вимушена нарощувати свій національний ресурс, підвищувати здатність до соціальних перетворень, щоб зуміти забезпечити свої інтереси, конкурентоспроможність у світовій економіці. У цій непростій ситуації необхідно правильно визначитися з рушійними силами модернізації суспільства. Головним фактором зміни повсякденних соціальних практик є активність середнього прошарку, що повинен становити основну частину суспільства.

Подолання розриву між дуже багатими та бідними верствами, збільшення чисельності середнього класу сприятимуть стійкості суспільного розвитку.

Потрібно відмітити, що питання формування середнього класу в сучасному укра-

їнському суспільстві є досить вагомим, це і зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінці середнього класу присвячено роботи багатьох учених. До теми середнього класу зверталися у своїх працях Аристотель, А. Сміт, А. Сен-Симон та ін. Серед дослідників, у працях яких можна знайти глибокі розробки методологічних підходів до аналізу середнього класу, потрібно виділити роботи К. Маркса та М. Вебера. Цій проблемі присвячені дослідження зарубіжних учених: Т. Парсонса, В. Парето, Е. Дюркгейма, Т. Заславської та ін.. Проблематиці теоретичних основ формування середнього класу присвятили роботи такі науковці, як: Е. Лібанова, О. Куценко, С. Макєєв, В. Паніотто, В. Хмелько, М. Шаповал, В. Коломийчук, В. Бережи, О. Куценко, Е. Головаха та ін.

Відмічаючи високий рівень наукової цінності досліджень, здійснених перерахованими авторами, необхідно зазначити, що висновки

та положення, які містяться в їх публікаціях, вимагають подальшого розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження середнього класу в Україні, оцінка сучасного стану середнього класу українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні досить багато говорять і пишуть про необхідність модернізації української економіки та її інноваційний розвиток, тому для розуміння важливості вирішення цих проблем не потрібно особливих доказів. Першорядним завданням українського суспільства є формування середнього прошарку суспільства. Розпочате в роки перебудови руйнування командної економіки, розвиток окремих елементів ринку створили новий тип господарського суб'єкта, що відрізнявся від традиційних господарських суб'єктів інноваційним типом поведінки.

Середній клас – це соціальне утворення, що володіє ознаками, які характеризують його матеріальні ресурси, культурний капітал та соціальний статус. Ці ознаки виділяють соціальну групу активного, професійно підготовленого та відносно матеріально забезпеченого населення, яке поряд з елітною та переделітною частинами суспільства стає фактором соціального та економічного розвитку України. Середній клас від елітних груп відрізняють темпи формування, які повинні перетворити його в найбільш чисельний клас суспільства.

Для України формування сильного та масового середнього класу на сучасному етапі має особливе значення. Це пояснюється тією роллю, яку він може зіграти в установленні зрілого демократичного суспільства, здійсненні повної модернізації економіки, розвитку інноваційних процесів у суспільстві.

Саме тут, як показує практика, відбувається перехід від моделі «економічної людини», в якій головне не діяльність, а споживчий вибір, до моделі творчої людини [7].

Зі становленням та розвитком середнього класу, на думку багатьох учених, безпосередньо пов'язана і проблема сталого розвитку всієї соціально-економічної системи. Він визначає якість людського потенціалу країни та характерні риси загальнонаціональної ідентичності, забезпечує спадкоємність поколінь і життєвих цінностей.

Системна фінансово-економічна криза, яка розпочалась у 2007 р. та охопила всі країни світу, особливо сильно вразила Україну. Період 2014–2015 рр. ознаменувався для кра-

їни піком економічного спаду. Економіка України в 2015 р. продовжила падіння, що почалося в кінці 2013 р. через політичну кризу та військові дії. У 2014 р. ВВП знизився на 6,8%, а рівень інфляції становив 24,9% [2]. У 2015 р. падіння ВВП становило 9%, а рівень інфляції – 46%. За даними Держкомстату України, у третьому кварталі 2015 р. порівняно з попереднім кварталом ВВП зріс на символічні 0,7% [4]. Останнього разу економіка України показувала позитивну динаміку в третьому кварталі 2013 р. МВФ прогнозує, що намічена позитивна динаміка в економіці переросте в незначне економічне зростання в 2016 р. За оцінками української влади та МВФ, ВВП України за підсумками року виросте на 2%, інфляція сповільниться до 12%, дефіцит держбюджету становитиме 3,7% ВВП.

Експерти стверджують, що в Україні за двома головними ознаками, а саме рівнем життя та освітою, до середнього класу можна віднести близько 10% населення. Якщо ж додати до цього ще один визначальний чинник – політичні вподобання та політичну активність, – то частка українського середнього класу зменшиться до 5%.

Якщо брати за основу основний критерій середнього класу – річний дохід, то говорити про наявність середнього класу в Україні не доводиться. Середньорічний дохід українця, який, згідно з соціологічними дослідженнями, відносить себе до середнього класу, становить близько 60–100 тис. грн. на рік (та й то з урахуванням неофіційних доходів) [1].

Одним із головних показників рівня життя населення є дохід, основною складовою частиною якого є заробітна плата. Величина доходу залежить від багатьох показників, які характеризують економічний стан країни в даний момент. На сучасному етапі економіка України перебуває в дуже важкому стані через проведення військових дій на території країни.

Потрібно сказати, що аналіз динаміки номінальної та реальної заробітної плати є вкрай важливим. У 2014 р. в економіці України спостерігалась тенденція зменшення рівня номінальної та реальної заробітної плати на 1,9% та 14,7% відповідно (рис. 1). Це пов'язано з початком військових дій на території України, анексією українських територій та політичною кризою, яка мала місце в 2014 р. Необхідно зауважити, що в 2015 р. рівень номінальної заробітної плати виріс на 14,5%, але збереглася тенденція зниження реальної заробітної плати (на 13,7%).

В Україні процес формування середнього класу, що відповідав би за майновим статусом та рівнем особистих доходів критеріям розвинених країн, перебуває на початковому етапі. Це пояснюється насамперед низьким рівнем життя населення. Крім того, велика кількість людей, які наближаються до статусу середнього класу, отримують значну частину доходів без реєстрації, не сплачуючи податків. Це зумовлює певну суперечливість їхніх відносин із державою, а отже, й труднощі на шляху реалізації своєї суспільної функції – бути основою соціально-політичної стабільності.

Рівень життя людей у всьому залежить від доходів і цін. У 2014 р. динаміка доходів в Україні полягала в затягуванні соціальних поясів, заморожуванні основних соціальних показників – мінімальної зарплати і мінімальної пенсії, від яких нараховуються всі інші соціальні платежі. Через глибоку девальвацію гривні та падіння ВВП ціни росли високими темпами. На частку жителів України в 2014–2015 рр. випало різке подорожчання

комунальних послуг, зростання вартості проїзду, зростання цін на послуги зв'язку, продукти та ліки.

Непередбачувана ситуація в Україні змусила багатьох взяти курс на економію. Хтось відклав придбання житла, інші відмовляються від нового одягу, комусь доводиться економити навіть на їжі. За даними Research&Branding Group, 56% українців почали економити на продуктах, 53% – на одязі.

Складна економічна ситуація вдарила по середньому та нижчому класах. Зараз, як і раніше, існують проблеми з визначенням середнього класу в Україні; цілком зрозуміло, що цей прошарок останнім часом істотно звужився. Середній клас – це наймані працівники, представники малого та середнього бізнесу, рівень доходів яких дозволяє їм широке споживання товарів та послуг, відпочивати за кордоном, оплачувати всі витрати та робити заощадження.

Особливістю формування середнього класу в Україні є те, що його соціальною основою є

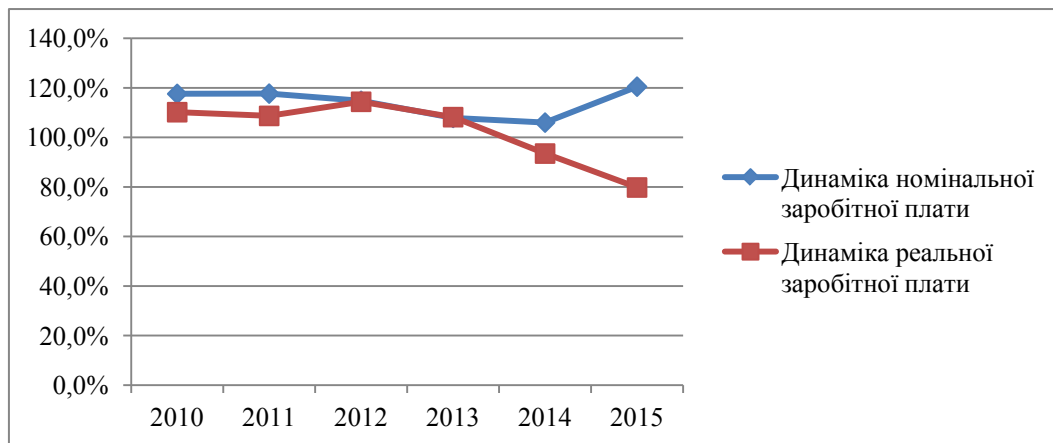

Рис. 1. Динаміка зарплати в 2010–2015 рр. [5]

Таблиця 1

Середня зарплатна плата за видами економічної діяльності за місяць у 2016 р.1,2 (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Вид діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	2250	2648	3041	3282	3480	4195
Освіта	1884	2077	2532	2696	2745	3132
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1616	1762	2186	2351	2441	2829
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2735	3049	3432	3719	3817	4381

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції

² Дані наведено по юридичних особах та відокремлених підрозділах юридичних осіб із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб

Джерело: складено на основі [3]

фахівці – наймані працівники, попит на яких є найбільшим в умовах інноваційної моделі економічного розвитку. На думку вітчизняних експертів, через різні причини протягом тривалого періоду в Україні сформувалася експортноорієнтована економіка, що здатна бути конкурентоспроможною на зовнішніх ринках лише переважно за рахунок дешевої робочої сили. Отже, маємо унікальну ситуацію, коли більша частина висококваліфікованих працюючих, які б мали становити ядро середнього класу, за рівнем доходів перебувають на межі або за межею бідності. Незважаючи на економічну та політичну кризу 2013–2014 рр., рівень заробітної плати таких фахівців хоч і зростає, але навіть не є середнім по країні (табл. 1).

Однією з атрибутивних ознак середнього класу є високий рівень громадянської активності, яка отримує свій вияв у різноманітних формах – від участі у виборах представницьких органів влади та органів місцевого самоврядування до самодіяльного об'єднання з метою досягнення тих чи інших суспільно значимих цілей або захисту порушених прав і свобод людини і громадянина. Саме як суб'єкт громадянської активності середній клас може розглядатися як соціальна основа громадянського суспільства.

Важливим індикатором під час аналізу стану розвитку середнього класу є показники членства громадян у політичних партіях та громадських організаціях. Разом із тим ці показники в Україні не відповідають стандартам країн Європейського Союзу: якщо в Україні на 10 тис. населення існує 11 зареєстрованих організацій, то в Естонії – 201 організація, а в Хорватії – 85 [8].

Багато в чому перспективи середнього класу залежать від успішної адаптації населення, формування продуктивних моделей соціально-економічної поведінки. Характеристика процесу адаптації в даний час очевидна. Передусім на зміну надіям на державу, які домінували раніше, приходить істотно велика орієнтація населення на власні сили та можливості.

Зростання середнього класу в українському суспільстві вимагає досить тривалого періоду часу. Багато дослідників стверджують, що для збільшення чисельності середнього класу в Україні необхідне створення низки умов:

- структурні перетворення економіки;
- формування особливої світоглядної позиції;
- зміни у психології суспільства;
- перегляд стереотипів поведінки.

У процесі розвитку середнього класу важливо враховувати економічні інтереси різних соціальних груп. Наприклад, для творчої інтелігенції основне місце в системі мотивації займає можливість самовираження, самореалізації. Для різних груп підприємців особливими економічними інтересами можуть виступати: збереження або розширення частки ринку, отримання максимального обсягу прибутку, ефективна податкова політика та ін. Різноманітність суб'єктів економічних відносин, які об'єднують середній клас, характеризується певною суперечливістю. Однак особливість його полягає в тому, що він забезпечує їх безконфліктне узгодження.

Серед найважливіших стратегічних пріоритетів успішної модернізації України в короткостроковій і довгостроковій перспективі можна виділити формування сприятливого підприємницького та інвестиційного клімату. Це, своєю чергою, неможливо здійснити без удосконалення системи державного управління у сфері підприємницької діяльності.

Політика сприяння створенню середнього класу в Україні має спиратися на підтримку працюючого населення, забезпечення випереджального зростання зарплатні, захист інтелектуальної власності та зміцнення на цих засадах становища висококваліфікованої робочої сили, а також на підтримку підприємництва. Становлення середнього класу в українському суспільстві має відбуватися не шляхом створення принципово нового соціального угруповання, а за допомогою поступової трансформації відповідних соціальних груп і способу їх життя [6, с. 35].

Говорячи про фахівців як про основу майбутнього українського середнього класу, потрібно зауважити важливу роль соціальної політики. Ця група володіє відповідним переліком важливих рис, притаманних середньому класу європейського типу. Необхідно лише забезпечити принцип соціальної справедливості, відновивши престиж професій, шляхом суттєвого підвищення заробітної плати.

Висновки з цього дослідження. Резюмуючи вище сказане, можна говорити про те, що представники саме середнього класу мають кваліфікацію та володіють інноваційною поведінкою, у більшій частині є трансляторами цінностей суспільства та культури, закріплюють досягнуті результати та відтворюють досягнення в наступних поколіннях. Представники середнього класу є найбільш освіченою та кваліфікованою соціальною базою трудового потенціалу.

В Україні на сучасному етапі немає повноцінного середнього класу, і він не так скоро з'явиться. Це пов'язано зі структурою нашого суспільства. З одного боку, політична еліта не дає змоги створити в Україні середній клас, а з іншого – самі люди, які насправді не хочуть бути середнім класом, тому що середній клас це не тільки дохід та пільги, а й менталітет, це бажання працювати, а не гарувати «по-чорному», як звикли робити українці, працювати як європейці, японці, американці, для яких робота – це частина життя, в якій вони можуть реалізувати свій потенціал, та організація, яка дає змогу їм це зробити, а для українця робота здебільшого це «каторга», яку він переносить насилу.

Підприємницька діяльність у формі малих, середніх господарських структур має значний потенціал становлення середнього класу в Україні. За умов послідовного вдосконалення механізмів державного регулювання, підвищення рівня менеджменту та професійності ведення підприємницької діяльності цей потенціал може бути перетворений у реальність, що підтверджують досвід розвинених країн ринкової економіки. Від рівня розвитку малого й середнього бізнесу, результату партнерських відносин між державою й бізнесом, від урахування повною мірою інтересів обох сторін зна-

чною мірою залежить ефективність подолання наслідків економічної кризи, подальше просування країни шляхом соціально-економічного прогресу, європейської інтеграції і зміцнення її глобальної конкурентоспроможності.

Основою середнього класу повинні виступати також фахівці – представники сфери освіти, медицини, державного управління. Ці групи сьогодні вже претендують на входження до середнього класу (за рівнем освіти, ідентифікації себе із середнім класом), проте рівень їх матеріального забезпечення є невідповідним з їх внеском у розвиток держави.

Таким чином, пріоритетними напрямками державної політики щодо формування середнього класу в Україні повинно стати зміцнення матеріального становища через забезпечення належного рівня заробітної плати фахівців та висококваліфікованої робочої сили, а також підтримка малого та середнього бізнесу.

Із розвитком середнього класу в українському суспільстві буде викоренено конфліктність, яка є притаманною двополюсним соціальним системам, і Україна органічно увійде в європейську спільноту. Якщо ж частка середнього класу в суспільстві зменшуватиметься, то Україна може позбутися основ демократичного розвитку та суспільної стабільності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Громадська організація «Розвиток середнього класу» Маніфест середнього класу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.middleclass.org.ua/sredniy-klass-v-ukraine-tseli-i-zadachi/>.
2. Державна служба статистики України / Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm.
3. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності в 2010–2015 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpED_u.html.
4. Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/vvp/ind_vvp/ind_2015_u_n.htm.
5. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm.
6. Латік В. Передумова демократичної перспективи / В. Латік // Сучасність. – 2008. – № 12. – С. 32–35.
7. Максимцев І.А. Основи наукоємкої економіки (знання – креативність – інновації) : [учебник] / Под ред. д-ра екон. наук, проф. І.А. Максимцева. – М. : Креативная економіка, 2010. – 456 с.
8. Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/265/>.